

СОЛУНСКИТЕ БРАТЯ И БЪЛГАРСКАТА КУЛТУРА

ИВАН БОГДАНОВ

Макар да ни отделят единадесет века от година 893, през която Кирило-Методиевото дело се утвърждава исторически, двамата безсмъртни братя, неговите основоположници, сякаш не принадлежат на миналото, а продължават да съпътствуват през вековете милионите, прогледнали с тяхна помощ, за да се превърнат накрай в наши съвременници. Защото, вместо да го обрече на забравя, времето непрекъснато допринася за развитието и преосмислянето на вложените в него големи духовни ценности.

Спрем ли вниманието си върху делото на двамата безсмъртни солунски братя, поради неговия дълбоко демократичен характер, искрен хуманизъм и извисена проблемност, обляхва ни духът не на Средновековието, а сякаш по-лъх от епохата на Високото възрождане. Това се дължи на неговия неизтощим заряд на актуалност.

Поставило пред поколенията за разрешаване големи културно-исторически и филологически проблеми, Кирило-Методиевото дело мобилизира духовните сили всеки път, когато насочим духовния си взор към неговите богатства. И макар да грее с блясъка на слънцето като него то има съкровени тайни, като него поставя пред поколенията все нови проблеми за изясняване.

Колкото повече времето ни отдалечава от епохата, през която двамата безсмъртни солунски братя и техните непосредствени ученици се подвизават, толкова по-много интересът към тяхното дело расте. И неговото културно-историческо значение се откроява все по-ясно пред погледа на милионите хора, приобщени към даровете на просвещението посредством техния подвиг.

Опитаме ли да си изясним факторите, благоприятствували пораждаването и развитието на Кирило-Методиевото дело до превръщането му в могъщ лост на славянската култура, налага се да спрем вниманието си наред с неговите обективни предпоставки и върху факторите от субективен характер.

Между факторите от обективно естество на първо място трябва да бъдат поставени:

а) непосредствената близост на Византия с нейната висока култура до славянския свят и преди всичко до българските славяни¹, на един от чийто диалекти² са преведени от двамата братя от гръцки първите богослужебни книги, като най-подходящо средство за общение в оная епоха;

¹ *Български славяни* — славяни от племенните групировки на славинския клон, взели участие в етногенезиса на българския народ. Към тях спадат славинските племена, разселени между реките Тиса, Муреш и Серет отвъд Дунав и между реките Българска Моравя (наречена днес от някои географи Южна), Охридското езеро, Бистрица, Егейско море, долното течение на Марица и Черно море с временни прониквания отвъд Коринтския провак и западното крайбрежие на Анатолия.

² Най-вероятно на диалекта на славинското племе *ринхичи*, от които навярно произлизат туругарий Лъв, бащата на Константин-Кирил и Методий, но както се вижда от езиково-литера-

б) икономическото и обществено-политическото развитие на славянския свят и особено на славяните в югозападните предели на полуострова и басейна на река Дунав като особено благоприятна основа за създаването, разпространяването и бързото развитие на славянската писменост до изравняването ѝ по значение с писменостите на напредналите европейски народи;

в) наличиостта на държавни организации, върху които Кирило-Методиевото дело обляга развитието и разпространяването си отначало в България и Великоморавия, а сетне и в Киевска Рус, сръбските жупанства и накрай в румънските княжества Влашко и Молдова.

Основно значение между факторите от *субективен* характер имат необикновените интелектуални и морални качества на неговите основоположници и на непосредствените им ученици. Независимо от благоприятните обстоятелства от обективен характер, никой друг освен тях не би могъл да направи този решителен културно-исторически поврат. При формирането на Константин-Кирил и на брат му Методий като личности благоприятно въздействие оказва както славянският им произход и общуването им със славяни от ранно детство, така и византийската култура. От славянската среда те възприемат демократичен дух и човеколюбиви идеи, а византийската образованост ги приобщава към достоянията на античността и духовната устременост на ранното християнство.

Но макар да усвояват постиженията на византийската култура и дори да изпълняват важни поръчения на византийската държава и на константинополската патриаршия, нито те се чувствуват гърци, нито официалните кръгове в Константинопол ги смятат за византийци. Така се обяснява защо, след като имената им се споменават в толкова много исторически извори от латински произход, изворите от гръцки произход пазят по отношение на тях млчание³. Не са споменати те дори в многословното послание на патриарх Фотий до княз Борис от 866 г. От това следва да се заключи, че при всички възложени им мисии навярно те проявяват самостоятелност и че не се чувствуват толкова като пратеници на василевса и патриарха, колкото като изследвачи, поставили си за разрешаване научни проблеми. Това особено много важи за Константин Философ, станал по-късно известен под монашеското име Кирил. Особено характерно за него е пророческото прозрение относно историческата роля на славяните и относно демократизацията на културата в световен мащаб.

Но освен с високи интелектуални и морални качества основоположниците на славянската писменост се отличават и с голяма творческа активност. Докато Константин, неслучайно наречен Философ, се утвърждава като един от най-учените хора на своето време, еднакво блестящ като философ, богослов, оратор-полемист, химнописец, полиглот, преводач и еднакво силен като учен и като писател, брат му Методий не му отстъпва в областта на теологията и в приносите като блестящ преводач и несъмнено го превъзхожда като организатор на духовния и културния живот, като радетел за културно самоопределение на славянските народи. Затова ако у единия преобладава умът, у другия предимство има волята. Единият разработва идеите, а другият ги осъществява в живота.

Най-ясно Кирило-Методиевото дело е свързано с българския народ и с българската култура и не само защото първите преводи на богослужебни

турните паметници на старобългарския език, този диалект не се е отличавал съществено от диалектите на другите славянски племена на полуострова. Срв. Единството на българския език в миналото и днес. — Български език, 1978, кн. 1.

³ Методий е споменат като моравско-панонски архиепископ в Дюканжевите епархийски списъци на висши клирици от XI—XII в. Редом с него е споменат и брат му Кирил. — Вж. Извори за българската история. Т. XIV. С., БАН, 1968.

книги от гръцки на славянски са направени на един от диалектите на българските славяни, но и понеже те са били предназначени предимно за тях. Понятието „славянски език“ има обобщаващ характер, понеже в оная епоха славянските езици са вече разграничени един от друг и старобългарският език на братята Кирил и Методий е дотолкова общ славянски, доколкото като литературен език на славянските народи създава условия за развитието на националните славянски езици. В оная епоха славянските народи нямат друга възможност, освен да го възприемат като свой литературен език по същите причини, по които на запад латинският език е възприет като литургически и литературен език от почти всички западни народи. В оная епоха, макар славянските езици вече да са разграничени един от друг, още не са напълно обособени и разбиремостта между отделните славянски народи в IX в. е по-голяма, отколкото през следващите два века.

По тази причина езикът на първите славянски богослужебни книги, както по произход, така и по граматическо своеобразие *старобългарски* по основна същност, неоснователно е наричан от някои учени, заслепени от национално високомерие, „старославянски“ (vieux slave), „староцърковнославянски“ (altkirchenslawische, vieux slave d'église, old Church Slavonic) и други от този род. При все това някои западноевропейски учени го наричат „старобългарски“ (altbulgarische Sprache).

Във връзка с това възникват два големи въпроса, органически свързани един с друг: за кои славяни всъщност е създадена първата славянска азбука и фонетиката на кой славянски език всъщност тя отразява? Изясняването на тези два въпроса е наложително, понеже все още някои автори, като изхождат от откъслечни текстове и пренебрегват съпоставителното проучване на всички извори, свързани с Кирило-Методиевото дело, продължават да твърдят, че първата славянска азбука била създадена по повод и във връзка с моравската мисия¹ и че България била не нейна първа, а втора родина, понеже тя намерила прием на българска земя едва след като Кирило-Методиевите ученици били прокудени от Великоморавия.

Този въпрос напълно е изяснен в Пространното житие на Климент Охридски от архиепископ Теофилакт, дето е казано:

„Но понеже славянският или българският народ не разбираше Писанията, написани на гръцки език, затова светците погледнаха на това като на велика загуба и безутешно скърбяха, загдето светилникът на Писанията не се запалва в потъмнялата българска страна; те скърбяха, измъчваха се и не им се искаше да живеят“;

„И какво направиха те? Обърнаха се към Утешителя, чийто пръв дар са езиците и помощта на словото. И измолиха благодатта, та изнамериха букви, пригодни за грубия български език и да могат да превеждат божественото писание на народен говор...“

„И като получиха тоя желан дар, те изнамериха славянските букви, преведоха боговдъхновените Писания от гръцки на български и се погрижиха да предадат божественото учение на най-способните си ученици. И не малцина пиха от извора на учението им...“

¹ На това се дължи и усилието на всяка цена да бъде доказано, че годината 6363 „от създаването на света“ в апологията на славянската писменост от Черноризец Храбър следва да се чете не по византийската, а по несъществуващата „александрийска“ мондиална система с коефициент 5500 години от презумптивното „създаване на света“ (всъщност александрийската ера е с коефициент 5492 години „от създаването на света“), за да бъде получена по умозрителен път годината 863, когато Кирил и Методий заминават за Великоморавия. Тази теория е не само не-научна, но и антибългарска, понеже откъсва Кирил и Методий от народа, от който произлизат, и ги представя като гърци, които знаят и славянски.

Текстът е ясен, твърденията са категорични. Съставителят на житието, както е добре известно, използва редица старинни извори, недошли до нас, изрично изтъква за кой народ, в чия страна и на какъв език са преведени от гръцки първите богослужебни книги от основоположниците на славянската писменост.

Обикновено, когато се отваря реч за славянските първоапостоли Кирил и Методий, като най-важна тяхна заслуга се изтъква съставянето на първата славянска графична система и превеждането на първите богослужебни книги от гръцки на славянски език. Макар правилна, тази оценка е непълна. За превод в буквален смисъл на думата в оная епоха едва ли е основателно да се говори, защото гръцкият и старобългарският не само не са напълно еквивалентни, но по онова време доста се различават един от друг във фонетично, морфологично, синтактично и лексикално отношение⁵.

Графичната система, азбуката, е само предпоставка. Преди да се пристъпи към използването ѝ в преводи, макар и не в буквален смисъл на думата, необходимо е било да бъде изяснена граматическата структура на старобългарския език и да бъдат потърсени начини за преодоляването на своеобразията в езика, от който ще се превежда. На второ място, да бъде създаден път, по който липсващите в единия език термини да бъдат създадени било чрез съчетаването на две или повече познати думи в трета нова или на съвършено нови думи по пътя на словотворчеството. Така че всъщност славянските първоапостоли и техните непосредствени ученици въз основа на един от разговорните диалекти на българските славяни създават *литературния старобългарски език*⁶, годен да изрази твърде сложни текстове от един език, какъвто е гръцкият около средата на IX в., т. нар. *койнѣ*, преминал през много фази на развитие. Тъкмо по тази причина Кирило-Методиевото дело добива епохално значение и след като се утвърждава на българска земя, се внедрява дълбоко във възприелия православната книжовна традиция славянски свят.

Но наред с тази заслуга Кирило-Методиевото дело има и друг принос, не по-малко значителен. То свързва *християнизацията* със *славянизацията* като предпоставка за развитието на национални култури в страните, дето прониква, начело с България, и по този начин преодолява асимилаторските процеси. Наред с тази заслуга в България, дето обстановката е досга сложна, създаденият от него литературен старобългарски език се превръща във важен обединителен фактор и допринася за заличаването на различията между прабългарни, славяни и траки, та затова вместо „ензик словенск“ започва да се нарича „ензик блъгърск“.

Славянската писменост в България се подхранва от два извора: *първоначална Кирилска традиция*, чието начало е поставено през година 855 в манастира „Св. Полихрон“ на Витински Олимп, и *вторична Методиевска*, отначало глаголическа, а след установяването на оцелелите Кирило-Методиеви

⁵ Неправилно е в старата българска литература да се говори за преводи в прекия смисъл на думата, понеже липсва пряко възпроизвеждане на превежданите текстове. Всъщност става приспособяване на съответните текстове на българска литературна почва. Д. С. Лихачов в своя труд „Развитие русской литературы X—XVIII веков“ (М., 1973) сполучливо нарича това явление „литературна трансплантация“, литературно присаждане, понеже заимствуваните текстове органически се вращават в новосъздаващата се литература, при което трудно може да се прокара разлика между „оригинално“ и „заимствувано“ творчество. Поради големия словотворчески елемент „преведените“ произведения се превръщат в органическа част от националната литература.

⁶ Вж. Кирил Мирчев. Константин-Кирил Философ — създател на старобългарския книжовен език. — Български език, 1963, кн. 3. — Макар в този процес Константин-Кирил да има водеща роля, увлечение е да се представя създаването на книжовния старобългарски език само като негово дело. Създаването на книжовния старобългарски език започва по Кирило-Методиево време, но продължава още няколко века.

ученици в България през 886 г. — кирилска. Тогава се извършва сливането на двата извора в един, превърнал се в основен двигател на самобитната българска национална култура.

Създадените благоприятни условия за развитието на Кирило-Методиевото дело на българска земя дават ценни плодове през IX, X и XI в., когато старобългарската литература се развива не само като несъкрушима основа на самобитната българска национална култура, но и като предпоставка за развитието на националните култури на страните, възприели Кирило-Методиевата книжовна традиция — Русия, Сърбия и румънските княжества Влашко и Молдова, без да се изключва и влиянието ѝ в западнославянските земи. Тогава освен произведения като „Учително евангелие“ от Константин Преславски, „Небеса“ и „Шестоднев“ от Йоан Екзарх, Симеоновите енциклопедически сборници, „Беседа против богомилите“ от презвитер Козма, са създадени и редица самобитни анонимни произведения като „Разказ за съдбата на човека“ и „Чудото с кръста и с българина“, създадени са българските версии на бележити творби на средновековната повествователна неотречена и отречена от църквата литература („апокрифна“ и „богомилска“), низ исторически и правни паметници и нови сборници с канонически текстове от значение за развитието на литературния език.

Понеже съзнават добре както обществено-политическото, така и културно-историческото значение на славянизацията, културните дейци в западнославянския свят полагат всички усилия за нейното запазване и задълбочаване. Особено много те разчитат на богослужението на славянски език, понеже в оная епоха, когато книгите са достъпни на малцина, то има значение на авторитетно слово, скрепено с благословията на църквата, а в ония години с тайнствения си език и неизменни ритуални форми то оказва силно въздействие върху въображението на средновековния човек.

След смъртта на архиепископ Методий през 885 г. службата на славянски език във Великоморавия е отменена от яростния враг на славянизацията архиепископ Вихинг и е възстановена едва през 899 г. от княз Моймир II, когато Вихинг е низвергнат, и отново е отменена след окончателното завладяване на Великоморавия от угрите през 907 г. Но хвърленото на запад от славянските просветители семе пуска дълбоки корени. През 890 г. папа Стефан V отново анатемосва славянското богослужение и това показва, че колкото и да е бил силен, нанесеният през 885 и 886 г. удар не е изтръгнал из корен славянския култ.

За разпространяването на славянската писменост във Великоморавия и в обособилата се в самостоятелна държава през 895 г. Чехия свидетелствуват редица писмени глаголически паметници от X и XI в. Между тях особено голям интерес представляват „Киевски листи“, „Клоцов сборник“ и „Пражки листи“. През 967 г. папа Йоан XIII се вижда принуден да предпише на чешкия крал Болеслав да не допуска богослужение на славянски език в Чехия, както той се изразява, „според сектантското учение на българското племе и на руското“ и това послание е свидетелство за продължаващото да се разпространява на запад славянско богослужение. Един от първите организатори на борбата с латинизацията навярно е бил преданият последовател на славянските първоапостоли презвитер Горазд.

Не по-слабо, отколкото в централна Европа, е разпространяването на славянската писменост и на славянското богослужение в Хърватско и по далматинското крайбрежие. За това свидетелствуват такива стари славянски паметници, каквито са „Фрайзингенските листи“ от X в., „Виенските листи“ и „Михановичевият апостол“ от XII в., а също и много други глаголически паметници. Разпространяването им се улеснява от дълбоко внедрената в оня край глаголица, на която местното население гледа като на священо писмо, но за-

това противодействието на западната църква там е особено силно. Освен е писмото на папа Йоан X до сплитския архиепископ Йоан, славянското богослужение е афоресано на двата Сплитски събора през 924 и 1060 г. Но въпреки решението на първия от тях, славянското богослужение продължава да се разпространява в оня край, затова на втория, на който присъствуват всички прелати от Далмация и Хърватско, е постановено „никой да не дръзва да отслужва божествените тайнства на славянски език, а само на латински и гръцки и да не бъде въздиган никой славянин в духовен чин“.

В Чехия въпреки необикновената бдителност на католишкото духовенство славянското богослужение от време на време се възражда. То се задържа в Сазавския манастир при игумена Прокоп между 1032 и 1097г., а в основания през 1347 г. Емауски манастир край Прага почти до края на XIV в. се служи на славянски. Там през втората половина на XIV в. е съставено въз основа на кирилски и глаголически първообрази бележитото „Реймско евангелие“⁷. Кирило-Методиевата традиция в Чехия никога не прекъсва. Убедително доказателство за това е съществуващата вече единадесет века успоредно с католическата църква чешка православна църква.

Най-зрели плодове славянската писменост, поради използването на славянския език като ритуален, дава в страните, влизащи в обсега на източноправославното изповедание — Русия, Сърбия, Влашко и Молдова — с изключение на Византия, дето като ритуален език неизменно е използван гръцкият.

Най-стара по време е рецепцията на славянската писменост в Русия. И там, както някога в България, тя е дълбоко свързана с християнизацията. Защото и на източнославянските народи — руси, украинци и белоруси — константинополската патриаршия помага само формално, както и на българите век по-рано. Тъй необходимите книги за извършващата се в Русия християнизация руските духовници заимствуват от България. Заимствувани са от България и редица важни книжовни паметници и руските редакции на старобългарските първообрази потвърждават това. Тук следва да се напомним за „Остромировото евангелие“ от 1056 г., за „Светославовите сборници“ от 1073 и 1076 г., за „Златоструй“ и за „Елински летописец“ от първата половина на X в. и други. По тази причина руският литературен език се развива под непосредственото влияние на старобългарския⁸.

Особено благоприятна почва славянската писменост, култивирана в България през старобългарската и среднобългарската епоха, намира в Русия от началото на XV в. Значителна част от нея е прехвърлена в Русия в края на XIV в., когато положението в България поради османската експанзия твърде много се влошава. От края на XV столетие част от нея започва да се връща в първоначалната си родина в руска редакция. Започва процес на обратна миграция. По-късно в Русия се утвърждава т. нар. *църковнославянски език*, който се налага като ритуален език във всички православни църкви, следващи Кирило-Методиевата традиция на старобългарския език.

От началото на XII в. славянската писменост получава разпространение чрез българско посредничество и в съседна Сърбия. Т. нар. „Мирославово евангелие“ от 1197г. е най-старият известен кирилски паметник в сръбска редакция.

⁷ *Реймско евангелие* — по името на готическата катедрала в град Реймс, Франция, дето по традиция от XVI в. насетне френските крале полагат клетва над смесеното глаголическо-кирилско евангелие, съставено през втората половина на XIV в., наречено *texte du Sacre*. До 1792 г. паметникът се съхранява в Реймската катедрала. Сега се пази в националната библиотека на Франция (Париж).

⁸ Вж. Ф. П. Филин. Об истоках русского литературного языка. — Вопросы языкознания, 1974, кн. 3.

Приносят на старобългарските литературни паметници за приобщаването на сръбския народ към Кирило-Методиевото дело до късно се помни от сръбските книжовници⁹.

Важна роля в обмяната на славянски книги между българи и руси, от една страна, и от друга, между българи и сърби, векове наред играе Атонският полуостров. От векове славянските народи поддържат на Атон свои манастири, дето и днес се пазят много ценни паметници на славянската писменост.

Сравнително най-късно Кирило-Методиевата традиция в славянската писменост се налага отвъд Дунав в румънските княжества Влашко и Молдова, чието население по свидетелството на Паисий Хилендарски в „История славеноболгарская“ преминава към православие през XII в. В замаяна на това поради посредничеството на румънските земи много ценни книжовни паметници в края на XIV в. по време на османската експанзия на полуострова мигрират отвъд Дунав, част от тях преминават в Русия или на запад, друга част се задържа на румънска земя, дето поставя основа на обширната книжовна област, известна под наименованието „Румъно-българска книжнина.“

Славянската писменост, създадена с гениална прозорливост от братята Кирил и Методий, лежи в основата както на *официалната служебна* (каноническа, правна и историко-летописна) старобългарска литература, така и на *неофициалната* (апокрифна и богомилска) книжнина, създадена сред революционизиращите се народни слоеве при увеличаването на социалния гнет, породен от феодализацията на обществения строй. С разрастването на богомилското движение в България от втората половина на X в. насетне неофициалната книжнина се развива все по-силно, за да проникне не само на запад през Сърбия и Босна в Италия и Франция, но и в Русия под формата на т. нар. „болгарские басни“.

И докато официалната книжнина изразява идеологията на управляващите кръгове, неофициалната, отречената от управляващите кръгове, свидетелствува за революционните настроения на противодействащите на феодалиянния строй сили, отразява она велик стремеж към обнова, обхванал народните низини. Но макар антагонистични една на друга, и двете тенденции в развитието на българската култура подхранват корените си от безсмъртното дело на двамата велики основоположници на славянската писменост, защото без писменост не би могла да намери осъществяване в живота както едната, така и другата тенденция.

Значителността на Кирило-Методиевото дело намира израз в неговата нескончаема по време и твърде разнообразна по вид оценка. Участие в нея вземат както миналите поколения, така и сегашните. И колкото повече времето ни отдалечава от епохата, когато неговите основоположници живеят и творят, толкова оценката на тяхното дело става все по-задълбочена и по-възторжена, защото поради изключителната си перспективност Кирило-Методиевото дело принадлежи както на миналото, така и на бъдещето.

Всяка епоха, съобразно с господстващите през нея възгледи, по свой начин прославя двамата безсмъртни първоапостоли и многобройните продължители на тяхното дело, без да изчерпи оценката на техните заслуги, понеже тя непрекъснато се допълва и доизяснява от новите поколения. И докато оценката на старобългарските книжовници намира израз в разнообразните жанрове на агиографската литература (жития, служби, похвални слова и прослави)

⁹ В молитвеник от началото на XII в. сръбски книжовник изповядва: „Цялата сръбска земя ти благодарни, светителю Кириле, защото си я просветил с божествени книги на български език“. („Тобою вьса сръбскаа земля хвалитсе, светителю Кириле, словесь божествени книги бльгарьскаго языка научил еси“). Цит. по: ръкопис № 73 на Църковния историко-археологически музей — София.

и на иконографията, по време на османското владичество в България и на Възраждането в оценката на Кирило-Методиевото дело проникват патриотични елементи и празникът на солунските братя се превръща в манифестация на народното обществено-политическо и културно-историческо единение.

През освободителната епоха с изследяването на култовия елемент и на агиографската прослава в образите на Кирил и Методий проникват други черти и от светци в прекия смисъл на думата те се превръщат в свещени особи за българския народ в широк и непреходен смисъл на думата, излизат извън тесните рамки на кивотите и иконостасите, за да бъдат обезсмъртени не посредством легенди, а заради непреходните им заслуги.

Векове наред делото на Кирил и Методий е свързано с църквата не само понеже те излизат от средата на църковниците, но и понеже някога по силата на културно-историческата обстановка българската църква е била тясно свързана с борбата за народностно самоопределение. Затова и тяхната оценка по време на Ранното и Късното средновековие, а също и по време на Възраждането има култово-верски облик. Такъв характер имат посветените на двамата общо и лично на всеки един от тях произведения до края на XVII в., докато църковната традиция строго се спазва.

В този род прослави на двамата безсмъртни братя е изразена не само прищящата на средновековния човек вяра в чудото, но и дълбокото му преклонение пред техния величествен подвиг. Всенародната признателност намира израз в редица произведения, посветени им пряко, като „Проложно житие на Кирил и Методий“, известно по най-стар препис от XIII в., „Похвално слово на Кирил и Методий“ от края на IX в., „Служба на Кирил и Методий“, известна по най-стар препис от XIII в., в редица служби на двамата братя от западен произход, по Люблянския бревиар, по Новлянския бревиар и по Виенския ръкопис, но също така и в редица други произведения от старобългарската епоха и от епохата на Късното средновековие като „За буквите“ от Черноризец Храбър от края на IX в., двете жития на Наум Охридски от първата половина на Х в., „Пространното житие“ на Климент Охридски от архиепископ Теофилакт от края на XI в., „Повест временных лет“ на руския летописец Нестор от XII в. и др.

От своя страна, подвизите и личността на Кирил Солунски, наречен още през IX в. от Анастасий Библиотекар „мъж с апостолски живот“ и „велик и истински философ“, получават справедлива и възторжена оценка в низ агиографски и историко-литературни произведения, създадени още през старобългарската епоха и посветени лично на него, като „Пространно житие на нашия блажен учител Константин философ“ от X в., „Проложното житие на преподобния наш отец Кирил Философ и учител славянски“ от 1438 г., двете му служби — едната от първата половина на X в., а другата, поместена в „Скопски миней“ от XIII в., дето е казано, че той просветил народа с български книги („книгами българскими“), — „Похвално слово за Кирил Солунски“ на Климент Охридски от началото на X в., „Солунска легенда“ от XII в., „Успение Кирилово“ от XIII в., „Италианска легенда“ от втората половина на IX в., „Моравска легенда“ от първата половина на X в. и др.

Посветените лично на архиепископ Методий Моравски произведения са по-малко. Това се обяснява с по-реалистичното отношение на старобългарските писатели към неговата личност в сравнение с личността на брат му Кирил, в чийто образ поради ранната му смърт са вплетени доста легендарни елементи — видно е от пространното му житие. Народната признателност към архиепископ Методий Моравски намира израз в „Пространното житие на блажения наш отец и учител Методий“ от X в., в „Проложното житие на преподобния наш отец Методий“, познато по препис от 1405 г., в Службата му по

препис от XIII в. в т. нар. „Драганов миней“ и в разказа на чешкия летописец Далимил за покръстването на княз Боривой от XIV в.

Значителен принос в обществената оценка на двамата безсмъртни братя от най-ранно време внасят посветените им пространни жития, наречени Панонски легенди¹⁰, и проложните или кратките жития. И до днес те продължават да стоят в редицата на най-важните извори за живота и делото им, понеже във от съмнение е, че са излезли изпод перото на близък техен съратник — най-вероятно на Климент Охридски. Макар да са проникнати от вярата в чудо, те съдържат твърде ценни сведения както за тяхната дейност, така и за дейността на техните ученици.

За съставителите на пространните и проложните жития на славянските първоапостоли създаването на славянската писменост е чудо, божествено откровение, затова те не държат сметка за цялата сложност и трудност на този процес. — „Като си отиде — изповядва съставителят на Кириловото пространно житие, — по предишния си обичай философът се отдаде на молитва заедно с други сподвижници. И скоро му се яви бог, който изпълнява молбите на своите раби. И така си състави буквите и започна да пише евангелската беседа: „В началото бе словото и словото бе у бога и бог бе словото и така нататък.“

Тези думи изразяват вярата в чудо. Те са най-доброто доказателство, че събитието — създаването на първата славянска графична система и на първите преводи от гръцки на славянски — не е станало нито по този начин, нито във връзка с Моравската мисия. Но за да издигне и укрепи авторитета си, църквата свързва с целите и задачите си всички значителни събития. Не на патриотизма на един високопросветен мъж, какъвто е бил Константин Философ, а на бога трябвало да бъде отдадено всичко, за да се поддържа вярата в чудо, защото тази вяра е в основата на религиозния светоглед.

Посветените на двамата славянски първоапостоли служби, изпълнявани по време на отредените им църковни празници, са агиографски жанр, използван също така ревностно за тяхна прослава. В ущърб на документалния елемент в тях е даден превес на емоционалния:

„До чашата на мъдростта ти допря устните си — прославя Кирил Солунски неизвестният съставител на службата му от първата половина на X в. — и се напи с питието на спасението. Беседвайки с разум, ти стана за народите секира, която посича злите и всяка лъжа. . .“

„О уме огнен, о гласна тръбо, о сладкопоен славею, о златоречива лавовице, о езиче по-сладък от мед, Кириле мъдри, помени ме в словата си. . .“

От своя страна съставителят на службата на архиепископ Методий от X в. се обръща към другия славянски първоапостол с думите:

„Като взе закона на благодатта за наставник, светителю Методие, ти стана съставител на светите букви и научи своя народ и стадо, та онези, които четат по тях и се поучават по светите книги, да благославят господа. Заслужено те облажаваме. . .“

„Моравската земя те има, отче за яка стена, с която побеждаваме еретиците. . .“

„Молим те, славни светителю Методие, с молитвите си опази, отче, в православната вяра разгоненото от еретиците твое стадо. . .“

Не по-малко значение от посветените на двамата велики братя жития и служби за внедряване дълбоко в народната памет на всенародната почит към

¹⁰ Пространните жития на Константин-Кирил и Методий, наречени „Панонски легенди“, са открити от руския учен А. В. Горски в архива на Руската синодална библиотека. Съобщението на откривателя им е поместено в бр. 6 от 1843 г. на в. „Москвитянин“, а са публикувани за пръв път от П. И. Шафарик в Прага през 1851 г. Многократно са преиздавани и коментирани.

тях оказват създадените в тяхна чест похвални слова. В посветеното им похвално слово, написано от неизвестен автор около 90-те години на IX в. се казва, че те би трябвало да бъдат поставени по-високо от Мойсей, понеже „преведоха божия закон два пъти и го предадоха на нов народ, като му сътвориха буквите“.

Особено значителен принос за създаването на справедлива оценка на епохалното дело на Кирил Солунски още през старобългарската епоха прави посветеното му от неговия любим ученик Климент Охридски похвално слово от началото на X в.

„Той довърши това, което апостол Павел не бе успял да довърши, преидайки по всички страни — от изток на запад, от север на юг. И при хазарите, и при сарацините той ходи и на съборите им, дето се повдигна спор за светата вяра, блестящ като слънце с трисветли зари той разпръсна всичките им сквернословия. . .“

„Като преведе църковните книги от гръцки на славянски, той отиде в Рим, за да изведе на добър край повереното му стадо. С радост той завърши живота си и, както благоволи господ бог, пречестното му тяло тук почива.“

„И като се пресметнат подвизите, и трудовете, и странствуванията му, похвалите няма да бъдат достатъчни. Защото, макар по-късно да възсия, той надмина всички, както зорницата, изгряла последна, надминава със светлината си целия звезден свят, като пръска светлина със слънчевите си зари, така и този преблажен светец и учител на нашия народ, светейки повече от слънцето с троицините си зари, просвети безброен народ, тънещ в мрак и невежество. . .“

Жив отклик делото на Кирил и Методий намира и в редица други историко-литературни паметници от старобългарската и среднобългарската епоха. Между тях особено силно изпъква апологията на славянската писменост „За буквите“ от Черноризец Храбър, дето е казано:

„Ако запиташ гръцките книжовници, като речеш: „Кой ви е създал буквите или превел книгите, или в кое време?“, то малцина помежду тях знаят. Но ако запиташ славянските азбучарчета, като речеш: „Кой ви е създал азбуката или превел книгите?“, всички знаят и в отговор ще кажат: „Свети Константин Философ, наречен Кирил, той ни създаде азбуката и преведе книгите с брат му Методий. . .“

Не по-малко авторитетно свидетелство и важно историческо доказателство за подвига на първоапостолите е прологът към богословския труд на Йоан Екзарх — там тяхното дело е оценено със следните думи:

„Прочее, понеже светият божи човек Константин, наречен Философ, много труд положи, като създаде букви за славянските книги и състави избор от евангелието и апостола, докато живя на този тъмен свят, толкова и преведе, затова влезе в безкрайния живот и получи светлина като награда за делата си. След като той премина при бога, в този живот остана великият божи архиепископ Методий, неговият брат, който преведе всичките шестдесет уставни книги от гръцки на славянски. . .“

С особена прочувственост се отличава посветеното на славянските първоапостоли славословие в Синодика на цар Борил от 1211 г., дето признателността на поколенията към тяхното дело е изразена по следния начин:

„На Кирил Философ, който божественото писание от гръцки език на български преведе и просвети българския род, на новия втори апостол в царуването на Михаил и Теодора, православната царица, неговата майка, които божествената църква със свети икони украсиха и православието утвърдиха — вечна памет“.

„На неговия брат Методий, архиепископ на Морава Панонска, понеже и той много се потруди за славянските книги, вечна му памет.“

Но не само набожният помен, а и научното дирене, както се изразява доайенът на българските слависти Александър Теодоров-Балан, има несъмнени заслуги за цялостната оценка на Кирило-Методиевото дело. След първия труд върху живота на Кирил и Методий, появил се преди повече от два века и половина, основоположникът на славянската филология Йосиф Добровски през 1823 г. им посвещава първото научно изследване. Интересът към тяхното дело се увеличава, след като през 1848 г. чешкият учен Павел Шафарик им посвеща труда си „Разцвет на славянската литература в България“ и руският учен Осип Бодянский през 1855 г. — монографията „О времени происхождения славянских писмен“.

Събуден веднъж, интересът към Кирило-Методиевото дело привлича вниманието на едни от най-видните слависти начело с И. В. Ягич, В. А. Билбасов, М. Н. Погодин, А. В. Горски, П. А. Лавровски, И. И. Малишевски, Луи Леже, В. И. Ламански, Франтишек Снонек, Франц Гривец, Иван Огиенко, П. А. Лавров, Франтишек Дворник, Е. Ф. Карски, В. А. Истрин и други. Този интерес мобилизира и българските слависти и на Кирило-Методиевата проблематика посвещават трудове освен А. Т.-Балан, и Йордан Трифонов, Иван Гошев, Васил Киселков, Емил Георгиев, Велчо Велчев, Петър Динеков, Боню Ангелов, Константин Мечев и други.

Освен на науката, на различните дисциплини на славянската филология и на историята на културата, Кирило-Методиевото дело в цялата си много сложна проблематика още от възрожденската епоха е предмет на разнообразни публицистични преценки и на творческо пресътворяване със средствата на художественото слово, на изобразителните изкуства и на музиката, но създаденото в тези области излиза извън пределите на тази статия.

Непреходното по време значение на Кирило-Методиевото дело е обусловено от дълбоките му културно-исторически корени и перспективна идейност. Като изхождат от постиженията на елино-римската култура, неговите основоположници посредством славянската писменост създават предпоставки за развитието на нова култура, поставят началото на културното озарение на славянския свят. Наред с това посредством старобългарския език циментират единството на българския народ и културно-исторически преосмислят съществуването му. От друга страна, неговата богата идейна наситеност му придава общочовешко значение с хуманизма и демократизма си. Поради това освен национално българско, Кирило-Методиевото дело има общославянско и общочовешко значение.

Националното значение на Кирило-Методиевото дело се обуславя от широката народностна основа, върху която е изградено: писменост на езика на българските славяни, създадена от „родом син българин“¹¹, предназначена за българи и обогатена от българи, преди да стане общославянско достояние. По тази причина Кирило-Методиевото дело се утвърждава като особено важен фактор при изграждането на самобитната българска култура. То открива нова ера в културно-историческото развитие на българския народ и се налага като плодотворна почва, върху която се развива не само старобългарската литература, но и всички други области на българската култура.

Не по-малко важно в сравнение с националното е общославянското значение на Кирило-Методиевото дело. Макар значението му за западното славянство да се различава по облик от значението, което то има за източното, и по отношение на едното да преобладава историческият, а на другото — актуалният момент, то е свързано дълбоко с живота на цялото славянство, с неговите обществено-политически и културно-исторически тежнения и особено силно —

¹¹ „Успение Кирилово“ или „Кратко житие Константиново“, известно по препис от XIII в.

с идеята за единение между славянските народи, намерила вдъхновен израз в пророческите слова на славянския първоапостол Константин-Кирил в „Проглас към евангелието“:

Внимавайте сега с всички си ум,
слушайте, цял славянски народе,
слушайте словото, което от бога дойде,
словото, което кърми човешките души,
словото, което крепи сърцата и умовете...¹²

Особено тясно Кирило-Методиевото дело е свързано със славянските литератури, то стои в основата не само на българската, но и на всички други славянски литератури. Поради това е свързано не само с миналото, но и с бъдещето на славянството; то дава и продължава да дава мощен тласък в развитието на славянските народи и в издигането на техния висок международен престиж.

Общочовешкото значение на Кирило-Методиевото дело произтича от дълбоко заложената в него *идея за равноправие между народите и за демократизиране на културата*, като достойние на всички хора, независимо от националната им принадлежност и политическите им убеждения.

Отправените от името на възраждащото се славянство думи на Константин Философ на верския диспут във Венеция през есента на 867 г.: „Не пада ли дъжд от бога за всички и слънцето също тъй не грее ли еднакво над всички? И защо не се срамувате, като признавате само три езика и като повелявате щото всички други народи и племена да бъдат слепи и глухи?“ — са израз на извършващ се дълбок поврат в духовете: те проблясват като утринен лъч в мрачините на Средновековието. И ако за природата хората са равни помежду си, понеже слънцето и живителната влага са за всички, духовните блага принадлежат също така на всички. Времето потвърди дълбокия пророчески смисъл на тези слова.

Прочее, великите братя Кирил и Методий са не само създатели на славяно-българската писменост, не само основоположници на славянската култура — те са и безсмъртни предтечи на днешното време, когато техният подвиг добива нов смисъл. Тяхното дело е не само българска гордост, не само общославянска слава, но и един от сияйните върхове, до които се домогва човешката мисъл, понеже утвърждава принципите на равноправието, на хуманизма и на демокрацията.

¹² „Проглас към евангелието“ — автентичен наслов в достигналите до нас най-стари преписи от XIII в. „Слово на блажения наш учител Константин Философ“ — предхожда най-стария превод на четирите първи книги на Новия завет към Писанието. Състои се от 108 стиха. Някои учени погрешно го отдават на Константин Преславски, понеже при някои преписи то погрешно е свързано с неговия труд „Учително евангелие“.